



1933 йилда машхур немис Африка тадкикотчиси Лео Фробениус ўз экспедицияси давомида Ливияда, Феззан тоғларида, сувсиз Сахрои Кабирнинг марказида, букалар, филлар, туякушлар, шерлар, антилопалар, эчкилар, насронлар ва хатто бегемотлар тасвирланган суратларни кашф қилди. 60 км давомида, қадимги дарё (вади) нинг қуриб қолган жўяқларининг икки томонида жойлашган қоронгу-оранж рангдаги ёрилиб қетган тошлар устида қизил оҳра ёки оқ гил билан қизилган ёзув ва расмлар қўзилиб ётар эди. Ушбу тасвирларнинг аниқ ёши номаълум бўлган, бироқ олим учун бу ерда Сахрои Кабир ҳар доим ҳам ҳаётдан маҳрум ер эмаслигини кўрсатувчи далиллар кўп эди.

Кейинги тадқиқотлар шуни тасдиқлади: палеолит даврида, яъни 10–12 минг йил аввал, инсон Шимолий Африкада биринчи бор пайдо бўлганида, бу ернинг иклими анча нам бўлган. Сахрои Кабир бугунгидай қўл эмас, балки африкалик степ-сахро эди. Қадимий инсон ҳаётининг асосий манбаи овчилик бўлган. Ўша вақтда Сахрои Кабирда туялар ҳали йўқ эди, улар анча кейин пайдо бўлган, бироқ ҳозирги вадилар ўрнида оқиб турган дарёларда тимсоҳлар яшаган. Ҳозирда бу сирғали ҳайвонларнинг охири насллари Сахронинг четидаги Хоггар ҳудудидаги кичик сув ҳавзасида сақланиб қолган.

Кейинчалик, тахминан 5–7 минг йил аввал, қуруқлик жараёни бошланиб, Сахрои Кабир тобора намликни йўқота бошлади, ўтлар қуриди. Баранг-баранг ўтхўр ҳайвонлар бу ҳудудни тарқ эта бошладилар, уларнинг ортидан эса ёввойи ҳайвонлар ҳам чиқиб қетди. Бу ҳайвонлар қитъанинг марказий қисмидаги ўрмонлар ва саванналарга ўтиб, ҳозирги қўнғача шундай муҳитда сақланиб қолган. Улар ортидан инсонлар ҳам Сахродан қетди, фақат озгина қисми сув сақланган ҳудудларда қолиб, тирикчилик қилиш имконига эга бўлди. Улар қўчманчиларга айланди.

Кўп асрлар давомида Сахрои Кабирдаги қўчманчи халқлар — туареглар ва берберлар бу

чўлнинг тўлик хукмдорлари бўлди. Уларнинг кўлида барча муҳим карвон йўллари мавжуд эди. Қадимги тарихчиларнинг маълумотларига кўра, гарамантлар (туарегларнинг эхтимолий аждодлари) туз ва кимматбаҳо тошлар савдоси орқали катта бойлик орттирган. Буни 1960-йилларда Феззанда итальян археологлари топган хазиналар ҳам тасдиқлади — кўплаб олтин зеб-зийнат буюмлари ва Рим тангалари аниқланган. Бирок хазиналардан ташкари кабрларда ҳам кизикарли ашёлар топилди. Уларда этруск кубоклари, фил суягидан ясалган тараклар, финикиялик идишлар, зеб-зийнат буюмлари ва бошқа буюмлар бор эди. Бу топилмалар гарамантлар қадимий Ўрта Ер денгизи цивилизациялари билан кенг савдо алоқаларига эга бўлганини тасдиқлади. Рим тарихчиси Тацитнинг маълумотларига кўра, гарамантлар этрусклар ёки шундай аталган "денгиз халклари" дан бир транспорт воситасини ўзига мослаштириб олган — бу югурок аробалар эди. Улар бу аробалар ёрдамида тезкор ва қутилмаган хужумлар уюштириб, финикиялик ва римликларнинг бой сохил шаҳарларига ташланган. Йўللарни яхши билган гарамантлар аниқ режа асосида яширинча ҳаракат қилиб, қутилмаган хужумлар қилган.

Шу қаби тезкор аробалар тасвирлари Сахрои Кабирдаги Масуда тоғларида ҳам топилган. Улар ёнида эса қадимги ливияликларга тегишли кўплаб ёзувлар мавжуд. Ҳозирги кунга келиб, бу ёзувларнинг кўп нусхалари кўчирилган ва 29 ҳарфдан иборат қадимий алифбо аниқланган. Хали ҳеч бир тилшунос уни тўлик таржима қила олмаган, бирок айрим сўзлар муваффақиятли ўқилган ва улар бугунги туареглар тилидаги сўзларга ўла мос келган. Бугунги туареглар шу алифбонинг анча ўзгарган вариантини ишлатишади.

Ҳозирда туареглар туя ва от боқиш билан шугулланадилар, ҳамон Суданнинг узок ҳудудларидан Африканинг шимолига туз етказиб беришни давом эттирмоқдалар. Тахминан милoddан аввалги 5000-йилларда Сахрои Кабирнинг иклими анча қуруқлашиб, ҳозирги кўринишга яқинлашган. Олимлар машҳур Тассилин-Аджер фрескаларининг кўпчилиги ана шу даврда яратилган деб ҳисоблайдилар. Бу платонинг номи «кўп дарёли плато» маъносини билдиради ва бу ерда бир вақтлар ҳаёт қайнаганини эслатади. Фрескаларда мол подалари ва фил суяги олиб кетаётган карвонлар асосий мавзулардан бири бўлиб тасвирланган. Шунингдек, никобли кишиларнинг рақс тушаётгани, ҳамда «марслик ҳудодлар» деб аталган галати улкан суратлар ҳам учрайди. Бу тасвирлар ҳақида кўп ёзилган, аммо уларнинг аслида нима эканлиги ҳамон савол остида қолмоқда. Уларни шаманларнинг маросим саҳнаси деб ҳам, одамларни ўғирлаётган сайёраликлар деб ҳам тахмин қилишмоқда.

Аммо Сахрои Кабир ўз сирларини тўлик очганича йўқ. Уларнинг бири — Нигернинг чўллик қисмидаги Адрар-Мадет платосида жойлашган. Бу ерда майда тошлардан идеал консентрик шаклда ётқизилган улкан айлана шакллари бор. Улар бир-биридан қарийб бир мил масофада жойлашган ва аниқ тўрт томонга қараб йўналтирилган. Бу ёзувларни ким, қачон ва қандай максадда яратган? Бу ҳамон жавоби йўқ сўровлардан бири бўлиб қолмоқда.

Наска чўлининг ярим очилган сирлари

Бутун дунёга машҳур Наска чўли ўзининг сирли расмлари, қизиклари ва геометрик шакллари билан Перунинг жанубий қисмида, Лимадан 400 км, Тинч океани қирғогидан эса 50 км узокликда жойлашган. Бу Ер юзидаги энг қуруқ жойлардан бири бўлиб, бу ерга йилига атиги 2,5 см ёгингарчилик тушади — ҳатто Гоби чўлидан ҳам кам.

Наска чизиклари ва расмлари илк бор 1927 йилда перулик учувчи томонидан тасодифан кашф килинган. Биринчи бўлиб бу сирни очишга уринган Америка археологи Пол Козок бўлиб, у 1939 йилда Наскага келди. У улкан расмлар ер юзасининг 20 сантиметр чуқурлигида жойлашган кораранг, куёшда куйган тошлар ва тупрок катламини олиб ташлаш оркали чизилганини аниклади. Ушбу расмлар учта гуруҳга бўлинган: биринчиси – геометрик шакллар, иккинчиси – чизиклар, zigzagлар ва спираллар, учинчиси эса – улкан кушлар, ҳашаротлар ва ҳайвонлар тасвирлари.

Пол Козок Наска расмлари гигант астрономик тақвим эканлигини тахмин килди. Ушбу фикр унга ёзги кундуз тенглиги куни куёш чизиклардан бирининг учига бораётганини кўрганида келган. Унинг тадқиқотларини ёрдамчиси, немис математики Мария Райхе давом эттирди. Бу аёл бутун ҳаётини Наска чўли ва устозининг гипотезасини тасдиқлашга бағишлади. Райхе 40 йилдан ортиқ вақт давомида чизиклар ва расмлар каталогини тузди, ўлчашлар килди ва ҳатто Перу ҳарбий-ҳаво кучлари ёрдамида ҳаводан суратга олди. У 1992 йилда вафот этган бўлса-да, умрининг охиригача Наска чизиклари улкан астрономик тақвим эканлигига ишонган.

1968 йилда Козок ва Райхенинг гипотезасига америкалик астроном Жеральд Хокинс қарши чиқди. У Наска чизикларини компьютер ёрдамида таҳлил килди ва 80 фоиз геометрик шакллар осмон җисмлари ҳаракати билан боғлиқ эмаслигини аниклади. Ж. Хокинс 1965 йилда «Стоунхенж сирини очиш» китобини нашр қилиб, қадимий инглиз иншооти астрономик обсерватория эканлигини исботлаб машҳур бўлгани учун, кўпчилик унинг фикрини жиддий қабул килди. Бироқ, Мария Райхе фикрича, Хокинс ўз ҳисоб-китобларида маҳаллий рельефни ҳисобга олмаган ва бу унинг ҳулосасининг нотўғри бўлишига сабаб бўлган. Бугунги кунда кўплаб олимлар Наска чизикларининг бир қисми қадимги аҳоли астрономик кузатувлари билан боғлиқ бўлиши мумкинлигини инкор этмайдилар. Лекин скептиклар тахминан 1000 та тўғри чизикдан айримлари тасодифан маълум астрономик нукталарга йўналган бўлиши мумкинлигини таъкидлайдилар. Яқинда хорижий матбуотда Наска чизикларининг сири охир-оқибат очилгани ҳақида хабар тарқалди. Бу янги назария муаллифи – собиқ ўрта мактаб ўқитувчиси, Нью-Йорк штатида яшовчи Давид Жонсон. Кизиги шундаки, у Наска чизиклари билан умуман қизиқмаган, балки бу чўлда сув қидириш билан шугулланган. Жонсон лозоискательство усулидан фойдаланиб, қадимий сугориш каналларини тадқиқ қиларди, чунки айримларида ҳали ҳам сув оқар эди.

Маҳаллий аҳоли унга сув манбалари икки кичик дарёдан келиб чиқишини айтишган. Бироқ, Жонсон каналлар дарёлар билан параллел эканлигини кўриб, улардан сув олиш имкони йўқлигини пайқади. Кўп ўтмай, у сув манбалари геологик ёриқлар эканлигини тушунди. Анд тоғларидан оқиб тушган сув тоғ жинсларидаги ёриқларда йиғилиб, ер остида водийларга йўналган.

Бошида у бу фикрини Наска чизиклари билан боғламади, аммо у ерда сув катламларини топган жойлар яқинида қадимги аҳоли излари ва геометрик расмлар бўлишини пайқади. 1996 йил июль ойида у бир тералікка чиқиб, икки кенг чизикнинг ҳудуддаги қора жарлиқларга бориб тугашини кўрди. Бу жарлиқлар геологик ёриқлар туфайли пайдо бўлган эди. Шунда у тушуниб етди. Жонсоннинг айтишича, у тепалик чўққисида ўтириб, ўзига шундай деган: «Эй худо, мен тушундим! Наска чизиклари ер ости сув манбаларини кўрсатувчи белгилар!»

Яъни, Наска чўлидаги чизиклар ва геометрик шакллар улкан ер ости сув манбалари ҳаритаси бўлиши мумкин.

Катор олимлар Наска расмлари сув билан боглик бўлиши мумкинлигини аввалдан тахмин килишган, чунки сув бу ердаги энг кимматбахо ресурс эди. Бирок, кўплаб мутахассислар Жонсоннинг назариясига скептиклик билан караган. Шунга карамай, Иллинойс университети археологи Хелайн Силверман 1999 йилда Наскага багишланган конференцияда ўз хамкасбларини Жонсон гипотезаси синовдан ўтаётган бир пайтда «кўзларини очик тутишга» чакирган.

Наска чўлининг ёпилмаган сирлари

Давид Жонсоннинг назариясини уч йилдан бери Массачусетс университетидан гидрогеолог Стив Маби синовдан ўтказмокда. «Биз сув окимларимиз учун хариталар тузамиз, балки Наска ахолиси хам худди шундай килган, факат улар ер юзида “чизган”», — дейди Маби. У аллакачон Жонсон топган геологик ёрикларда хакикатан хам альтернатив сув манбалари борлигини исботлади. Ва хар сафар у бу ёриклар устида ер юзасидаги чизикларнинг уларни белгилаганини аниклади.

Антрополог Йоханн Рейнхард биринчи бўлиб Наска чизиклари ёмгир чакиришга багишланган мукаддас маросимлар билан боглик, деган гипотезани илгари сурди. У бу чизикларга маъно берувчи диний маросимни аниклади. Айрим кенг чизиклар («Дэникеннинг кўниш йўлаклари») ёнидаги археологик топилмалар уларнинг сув билан богликлигини тасдиқлайди. У ерда денгиз кўзикўргонлари (Андларда сув рамзи хисобланган) ва ичимлик учун ишлатилган керамика идишлар топилди. Рейнхард хайвонлар тасвирларини хам мукаддас рамзлар деб хисоблайди: паук ва маймун Наска ахолиси учун хосилдорлик ва сув билан боглик хайвонлар саналган.

Бошка тадкикотчи, Энтош Авени, Наска чизикларидаги яширин тартибни топганини даъво килди. У тасвирлардан барча хайвонларни, спирал ва геометрик шаклларни чиқариб ташлаб, факат тўгри чизикларни саклаб колди. Натижада, барча чизиклар куёшга ўхшаш марказий нукталарга караб жойлашгани аникланди, у бу нукталарни «нур марказлари» деб атади. Ўз хамкасби билан биргаликда 62 та нур маркази ва тахминан 800 та тўгри чизикни аниклади. Хар бир «нур маркази» тепалик чўккисига тўгри келган. Авени ва айрим экспертлар фикрича, бу чизиклар одамларни «нур марказлари» бўлган тепаликларга йўналтирган бўлиб, улар у ерда сувга боглик диний маросимларни ўтказган.

Наска чўлининг сирини бошка олимлар хам очишга харакат килмокда. Маълум бўлишича, кадимги наскаликлар ўз душманларининг бошини кесиб, мумиё килиб саклашган ва табиат хамда олам тузилиши хакида кизикарли диний карашларга эга бўлишган. Наска керамикасидаги хайвон расмлари чўлдаги гигант тасвирларга жуда ўхшашлиги аникланган.

Маркус Райндель эса бутунлай бошка йўналишни танлади. «Агар биз Наска геоглифларини тушунмокчи бўлсак, уларни яратган одамларни топишимиз керак», — дейди у. Райндель Наскадан 40 км узокликдаги Пальпа шахри атрофида текширув ишларини олиб борди ва 30 см чуқурликда деворнинг юзасини аниклади. Казиш ишлари натижасида бу девор кадимги шахарнинг кисми эканлиги тасдикланди, у эса машхур расмлар якинида жойлашган эди.

Биринчи экспедициядан сўнг Райндель шахарнинг муфассал харитасини чизди ва унинг тарихи хакида маълумотлар тўплади. Тахминан 1900 йил аввал Рио-Гранде, Рио-Пальпа ва Рио-Вискас дарёлари ўртасида 400 м узунликда ва 100 м кенгликда девор билан ўралган ноодатий иншоот мавжуд бўлган. Бир метрлик гиштли деворлар 12 м

баландликка етган ва ҳокимият ҳамда бойлик рамзи бўлган. Наска халки бойлигининг асоси кишлок ҳўжалиги бўлиб, у тараккий этган сугориш тизими оркали ривожланган. Кишлоқ ҳўжалигидаги муваффақиятлар жамиятнинг ижтимоий бўлинишига олиб келган, натижада аҳолининг айрим катламлари озик-овкат ишлаб чиқаришда бевосита катнашмаган. Райндель фикрича, уларда ўз «дворянлар» табакаси — жамиятнинг олий катлами мавжуд бўлган. Бунга ишора қилувчи косвенный далиллардан бири мураккаб сугориш каналлари тизими бўлиб, уни қуриш учун мукамал режалаштириш ва раҳбарлик талаб қилинган. Шунингдек, Наска чизикларини яратиш учун ҳам ҳокимият томонидан қўлланилган аниқ режа ва бошқарув керак бўлган. Райндельнинг хариталарида Пальпа атрофи чизиклар, учбурчаклар ва спираллар билан копланган бўлиб, улар шаҳар яқинига чўзилган.

Герман археологи Маркус Райндель Наска чизикларининг ҳақиқий маъносини Рио-Гранде водийсида изламоқда. У ернинг қадимги аҳолиси яқин атрофдаги тошларга минглаб ҳайвон ва одамсурат тасвирларини чизишган. Бу тошга ўйилган суратлар (петроглифлар) милоддан аввалги IV асрга тегишли бўлиб, кейинчалик улар катталаштирилиб, тоғ ёнбағирларига ишланган. Ҳажми 10–20 м гача бўлган ушбу тасвирлар узокдан яхши кўринган.

«Бу ердан заминдаги расмлар анъанаси тараккий этган бўлиши керак», — дейди Райндель. «Тасвирлар улгайган сари, улар янада йирик ва абстракт тус олган, тошли тепаликлардан қўл платосига қўчиб ўтган».

Бу фикр мантиқан асосли бўлиши мумкин, аммо бир савол тугилади: нима учун бу улкан тасвирлар шундай жойларга чизилганки, уларни одамлар кўра олмайдими?

Наска чизикларининг олдинги «космик» изоҳларига яна бир назарияни қўйиш мумкин. Қўп йиллик қузатувлардан сўнг америкалик Дэвид Жонсон шундай ҳулосага келди: «Наска чизиклари — бу ёзилган аниқ матн бўлиб, маҳаллий аҳолига сув манбаларини кўрсатиш учун ер юзига чизилган».

Маркус Райндель ҳозирча бу ва бошқа гипотезаларни тасдиқлайдиган ёки рад этадиган далилларга эга эмас. У келгуси қазиш ишларидан умид қилмоқда. У Наска чизикларининг чўзилган йўналишларида жойлашган иншоотлар ёки уларнинг остида яширинган биноларни топишни режалаштирган. Ҳозирча археологлар бундай иншоотларни аниқлай олмаган. Шунингдек, Райндель Наска халқи ибодатхонасини топиш мақсадида девор билан ўралган ҳудудда қазиш ишларини давом эттириш ниятида. Келгуси босқичда Наска чизикларини яратган одамларни излаш режалаштирилган, яқиний мақсад эса бу сирли белгиларнинг маъносини очиқдир.

Бизча, бу назарияларни бир-бирига боғлиқ ҳолда қўриб чиқиш керак. Ахир, қўплаб олимлар ҳақ бўлиши мумкин. Наска чизикларининг айримлари астрономик тақвим сифатида, бошқалари ёмғир қақириш учун маросим йўллари сифатида, яна баъзилари эса ер ости сув катламларини кўрсатувчи белгилар сифатида хизмат қилган бўлиши мумкин. Улар биргаликда олимлар учун ҳақиқий муаммага айланган.

Гигант ҳайвонлар, қушлар ва ҳашаротлар тасвирларининг изоҳи, бизча, анча соддарок бўлиши мумкин. Тепаликдан туриб паук ёки қолибрини кўра оласизми? Эҳтимол, йўқ.

Лекин Наска аҳолиси учун муҳим бўлган нарсаямғир булутлари эди. Улар баланд осмонда ўтиб кетаётган илоҳий қучлар учун бу расмларни чизган бўлиши мумкин, шундай қилиб, булутлар «ташналикдан қийналаётган» ҳайвонларга ва одамларга сув ёғдиришига умид қилишган. Балки Наска чизикларининг сирли маъноси шу бўлса?

Сахро сирлари

Муаллиф:

08.05.2025 01:25 -

Абу Муслим тайёрлади